

Aksaraylı
Hâfız
Cemal
Efendi

okuma tavrı, bu camide kendinden sonra gelen müezzinler tarafından uzun müddet devam ettirilmişse de günümüze kadar ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evkaf Umum Müdürlüğü Hayrat Hademesi Maaş Defterleri, 1937-38, s. 184; 1939-40, s. 178; 1941-42, s. 178; 1943-44, s. 173; 1945-46, s. 177; Ali Rıza Sağman, *Meşhur Hafız Sâmi Merhum*, İstanbul 1947, s. 97-104; Ergun, *Antoloji*, II, 634; *Türkiye Maarif Tarihi*, V, 1832; Rıdvan Lâle, "Üstat ve Maruf Bestekâr Zeki Arif Bey", *TMD*, sy. 35 (1950), s. 16-17; H. Zeki Altın, "Hafız Cemâl (Aksaraylı)", *Kök*, II/14, İstanbul 1982, s. 23; R. Ekrem Koçu, "Cemal Efendi (Aksaraylı Hâfız)", *İst.A*, VI, 3438-3439; Öztuna, *BTMA*, I, 175.

NURİ ÖZCAN

CEMÂL-i HALVETİ

(جمال خلوتی)

(ö. 899/1494)

Halvetiyye tarikatının
Cemâliyye kolunun kurucusu ve
bu tarikatın İstanbul'daki
ilk temsilcisi, âlim ve şair.

Çelebi Halife diye meşhur olan Cemâl-i Halvetî'nin tam adı Ebû'l-Füyûzât Muhammed b. Hamîdüddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Cemâleddin el-Aksarâyî'dir. Doğum tarihi bilinmemektedir. *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye ve Osmanlı Müellifleri*'nde Amasya'da doğduğu kayıtlı ise de diğer kaynaklar onun Aksaray'da doğduğunda birleşirler. İlk tahsilini doğduğu yerde yaptıktan sonra İstanbul'a gitti. Medrese ilimleriyle meşgul olurken tasavvufî hayata meyletti. *Sefîne*'ye göre (III, 230) Zeyniyye tarikatı şeyhlerinden olup Hacı Halife diye tanınan Seyyid Abdullah el-Kastamonî'ye intisap etti. Sülûkünü tamamladıktan sonra icâzet aldı. Bir müddet sonra içinde duyduğu tatminsizliği gidermek için yollar aramaya başladı. Önce Karaman'da olduğunu duyduğu Alâeddin Halvetî'nin

müridi Abdullah Karamanî'ye, onun ve-fatından sonra da Tokat'a giderek Ümmî Şeyh Tâhîrzâde'ye intisap etti. *Nefahâtü'l-üns* ve *eş-Şekâ'ik*'ta Tokat'ta yaşadığı çetin riyâzet hayatı ile ilgili dikkat çekici bilgiler vardır. Daha sonra Bakû'de bulunan Halvetiyye'nin ikinci piri Seyyid Yahyâ Şîrvânî'den istifade etmek üzere yola çıktı. Onun vefat haberi üzerine Molla Pîrî diye bilinen halifesi Muhammed Bahâeddin Erzincânî'ye intisap etti. İcâzetnâmesini aldıktan sonra bir süre Amasya'da hizmet veren Cemâl-i Halvetî, II. Bayezid ve Koca Mustafa Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a geldi. Önce Ayvansaray'da Gül Camii'nin yanında, daha sonra da Kocamustafapaşa'daki dergâhta postnişin olarak irşad vazifesinde bulundu. Padişah tarafından veba hastalığına yakalananlara dua etmesi için kırk dervişle beraber hacca gönderilen Çelebi Halife, yerine Sünbül Sinan'ı vekil bırakarak yola çıktı. Yolda Tebük yakınlarında vefat etti. Vefatına, "kad mâte şâh-ı evliya" (899) cümlesi tarih olarak düşürülmüştür.

Cemâl-i Halvetî'nin tasavvuf tarihi ve Anadolu'da gelişen tasavvufi düşünceden açısından en önemli özelliği, Halvetiyye tarikatının İstanbul'daki ilk büyük temsilcisi olmasıdır. Hüseyin Vassâf'a göre İstanbul'da ilk Halvetî âyinini Cemâl-i Halvetî icra etmiştir (*Sefîne*, III, 229).

Tasavvuftan başka tefsir ve hadislerle de meşgul olan ve aynı zamanda şair olan Çelebi Halife kısa zamanda İstanbul'un meşhur şeyhlerinden biri olmuştur. II. Bayezid'in Amasya valisi iken onunla tanışması, valinin kapucubaşısı Mustafa Ağa'nın (Koca Mustafa Paşa) şeyhe mürid olması, onun İstanbul'daki durumunu hazırlayan sebeplerin başında sayılmalıdır.

"Mefhar-ı aktâb-ı devrân" diye anılan Cemâl-i Halvetî, *Envârü'l-kulûb* adlı risâlesinin ilk satırlarında İsrâ sûresinin 70-72. âyetlerini naklettikten ve bu âyetlere işâri izahlar getirdikten sonra tasavvufî hayattaki yedi mertebeyi bunlara dayandırmıştır. Bu mertebeler şunlardır: Sadr, kalb, ruh, sır, fenâ fillâh, hayret, fenâ filfenâ. Ona göre bu mertebeler sırayla şu seyr çeşitleri ile ilgilidir: Seyr ilellâh, seyr lillâh, seyr alellâh, seyr billâh, seyr maallah, seyr fillâh, seyr anillâh (Harîrzâde, I, vr. 247^b-254^b). Aynı risâlede Mü'minün sûresinin ilk on bir âyetinden hareketle etvâr-ı seb'a diye meşhur olan yedi tavrı açıklamıştır. Bu tavırlar şunlardır: Sadr, kalb, ruh, sır,

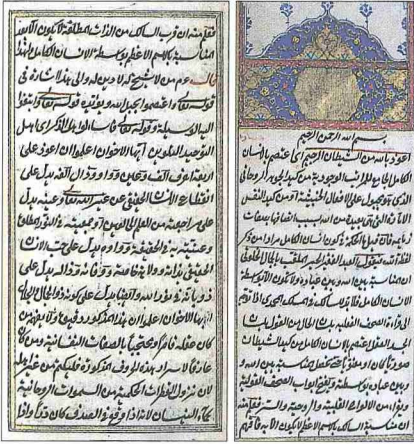
tevhid-sırrü's-sır, hayret, fenâü'l-fenâ-cem'u'l-cem'. Bu tavırlar açıklanırken başka âyet ve hadisler de delil olarak gösterilmiştir.

Mü'minün sûresinin, "İşte onlar, temelli kalacakları firdevs cennetine vâris olanlardır" meâlindeki 11. âyetini açıklarken dört çeşit cennetten bahsetmiştir. 1. Cennetü'l-ef'âl. Cennetü'n-nefs diye de adlandırılan bu cennet amel-i sâilihlerle karşılık maddî arzuları tatmin eden bir cennettir. 2. Cennetü'l-vârise. Cennetü'l-ahlâk adını da alan bu cennet Hz. Peygamber'e samimi olarak tâbi olmakla kazanılır. 3. Cennetü's-sıfât. Cennetü'l-kabz diye de adlandırılan bu cennet ilâhî isim ve sıfatların tecellilerinden meydana gelir. 4. Cennetü'z-zât. Cennetü'r-rûh diye de adlandırılır. İlâhî cemâlin müşâhedeyle içiçe olan bu cennet ancak tezkiye, tasfiye ve tecliyeye ile gerçekleştirilir.

Cemâl-i Halvetî'nin Sünbül Efendi'den başka meşhur halifeleri şunlardır: İdris Efendi, Cemal Efendi, Kasım Efendi, Alâeddin-i Uşşâkî, Hayreddin Tokadî, Üveys Dede, Cemşâh-ı Karamânî, Sinân-ı Erdebîlî, Muslihuddin Efendi, Selâhaddin Efendi, Bayezid Halife, Ali Dede, Dâvud Dede (Hüseyin Vassâf, III, 233).

Cemâl-i Halvetî'nin kurucusu olduğu Cemâliyye tarikatı Halvetiyye tarikatının dört ana şubesinden biridir. Cemâliyye'den Sünbüliyye, Şâbâniyye, Assâliyye ve Bahsiyye adlı dört talî kol doğmuş, bunlardan Şâbâniyye birçok alt kola ayrılmıştır.

Eserleri. Cemâl-i Halvetî Osmanlı döneminde en çok eser yazan sûfilerden biridir. Bundan dolayı onu sadece Halvetiyye'nin değil genelde tasavvuf ve tarikat kültürünün tanınması ve yaygınlaşmasında eserleriyle katkıda bulunan sûfilerden biri olarak görmek gerekir. Eserlerinin hemen hepsini Arapça olarak kaleme alan Cemâl-i Halvetî'nin risâlelerinin çoğu bazı sûre ve âyetlerin tasavvufî tefsir ve yorumlarıyla ilgilidir. 1. *Tefsîrü'l-Fâtîha ve'd-Duââ*, 2. *Risâletü hüviyyeti'l-mutlaka*, 3. *Te'vîlû "hubbü'd-dünyâ re'sü külli hafti"e-tin*" (bu üç eser Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1352'de kayıtlı mecmua içindedir). 4. *Kitâbü'n-Nûriyye*. Âyetü'l-kürsî'nin tefsiridir (bu eser ve bundan sonraki on bir eser Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 686'daki mecmua içindedir). 5. *Risâletü'l-keşerîyye*. Haşr sûresinin son âyetlerinin atvâr-ı seb'a* açısından

Cemâl-i Halvetî'nin *Tefsîrü'l-Fâtîha ve ve'd-Duââ* adlı risâlesinin ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1352)

tefsiridir. 6. *Envârü'l-ilâhiyye*. 7. *Risâletü'l-İslâmiyye*. Feridüddin Attâr'a ait bazı beyitlerin şerhidir. 8. *Sirâcüs-sâlikîn ve minhâcüt-tâlibîn*. Müellif eseri önce Türkçe yazmış, daha sonra Arapça'ya çevirmiştir. 9. *Envârü'l-kulûb li-talebi rû'yeti'l-mahabbûb*. İsrâ sûresinin 70-73. âyetlerinin tefsiridir. 10. *Esrârü'l-vuğû'*. Yedi fasılda abdestin sırları anlatılır. 11. *Risâletü'r-raḥîmiyye*. Eûzü bismelenin izahına dairdir. 12. *Maḳâle tevşîkiyye ve risâle tevḥîdiyye*. Molla Câmî'nin kelime-i tevhidle ilgili bir beytinin şerhidir. 13. *Ḥabbetü'l-maḥabbe*. 14. *Şerḥu erba'ine ḥadîşen kudsîyyen*. Kırk hadîs-i kudsînin şerhini ihtiva eder. 15. *Te'vîlâtü erba'ine ḥadîşen*. Zühd ve takvâya dair kırk hadîsin tefsir ve iza-

hıdır. 16. *Tefsîru "ḥalekallâhü Âdeme 'alâ şûretih"* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1084). 17. *Sirâcü'l-kulûb*. Kırk bir bab içinde bazı tasavvufî terimler incelenmiştir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1084). 18. *Divânçe* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2709). 19. *Faşl fi âdâbi'z-zıkr* (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 805). 20. *Risâle fi ismeyni'l-a'zameyn: Allah ve Raḥmân* (Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa, nr. 142).

BİBLİYOGRAFYA :

Lâmîî, *Nefehât Tercümesi*, s. 579; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'îk*, s. 267; Âlî, *Künhü'l-aḥbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 131^{a-b}; Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-i Hulviyye*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şer'iyye, nr. 1100, vr. 152^b-177^b; Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin*, vr. 3^{a-b}; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 459^b; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 245^b-254^b; *Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâ-yih-i Tarikat-ı Âliyye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290, s. 16-17; *Sicill-i Osmânî*, IV, 105; *Osmanlı Müellifleri*, I, 51-52; *Tomar-Halvetiyye*, s. 55, 57; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 228-233; Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1956, s. 150.

MEHMET SERHAN TAYŞI

CEMÂL el-HÜSEYNÎ

(جمال الحسيني)

Emîr Cemâlüddîn Atâullah
b. Mahmûd b. Fazlillâh el-Hüseynî
ed-Deşteki eş-Şîrâzî
(ö. 927/1521)

İranlı vâiz ve tarihçi.

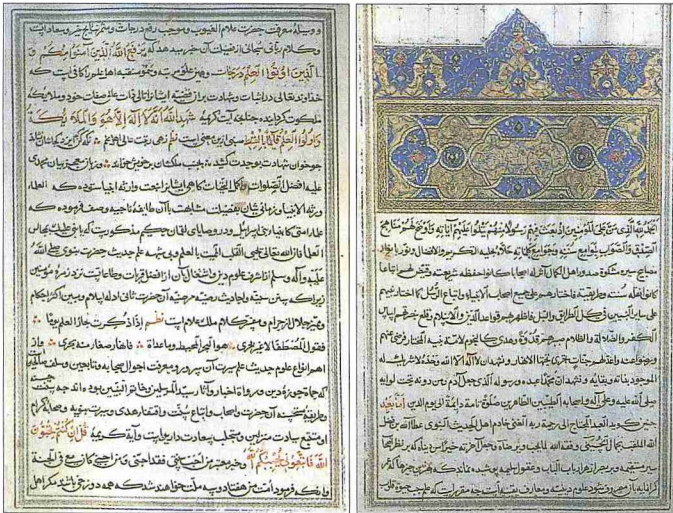
Şîrâz'da doğdu. Timurlular'dan Ebû Saîd Mirza zamanında (1457-1469) ailesiyle birlikte Herat'a yerleşti. Vaaz ve tefsir sahasında zamanının önde gelen âlimlerinden biri olan amcası Seyyid Asîlûd-

din'den tefsir, hadis ve diğer dinî ilimleri okudu. Zühd ve takvâsi ile kısa zamanda tanındı, vaazlarıyla halkı etkiledi. Sultan Hüseyin Mirza, Ebû Saîd'in oğullarına karşı verdiği mücadelede onun tesirli vaazlarından faydalandı. Herat'ı almak için büyük bir ordu ile yola çıkan Sultan Hüseyin asker arasındaki isteksizlik ve kargaşayı haber alınca cuma günü Horasan'da mola verdi. Cemâl el-Hüseynî Ulucami'deki hutbesinde Hz. Peygamber ve on iki imamın menkıbelerinden bahsederek cemaati coşturdu. Herat'ın alınmasından sonra birkaç yıl Sultaniye Medresesi'nde ders okuttu; haftada bir gün de Ulucami'de vaaz verdi.

Sultan Hüseyin tarafından vezirlik makamına getirilen Cemâl el-Hüseynî anlayış, kabiliyet ve zekâsı sayesinde sultan katında büyük bir itibar kazandı. Hüseyin Mirza'nın ölümünden sonra resmî görev kabul etmediyse de emîrlar ve vezirler pek çok konuda onun görüş ve tavsiyelerine başvurulardı. Bu dönemde inzivâya çekildi, vaktini ibadetle geçirdi ve 2 Rebîulevvel 927'de (10 Şubat 1521) vefat etti.

Cemâl el-Hüseynî'nin Mîrek Şah diye tanınan oğlu Emîr Nesîmüddin Muhammed de çeşitli ilimlerde, özellikle hadis ilminde zamanının ileri gelen âlimlerindendi. Babasından sonra aynı camide vâizlik yapmış ve aynı medresede ders vermiştir.

Eserleri. 1. *Ravzatü'l-aḥbâb fî siyeri'n-nebî ve'l-âl ve'l-aşḥâb*. 900 (1494-95) yılında tamamladığı bu eserini Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine yazmış ve ona ithaf etmiştir. Üç bölüm halindeki eserin birinci bölümü Hz. Peygamber'in nesebi, doğumu, sîreti ve aile hayatına dair bilgiler ihtiva eder. İkinci bölümde Hulefâ-yi Râsîdîn dönemi ve ashâb-ı kirâm hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölüm Hz. Ali'nin fazileti ve on iki imamın hayat hikâyelerini, Emevîler ve Abbâsîler'in sonuna kadar meydana gelen olayları ihtiva eder. Eser Leknev (1297) ve Haydarâbâd'da (1310) yayımlanmıştır. Osmanlı âlimlerinden Benlizâde Mahmûd el-Mağnisavî tarafından 1695 yılında Farsça'dan Türkçeye yapılan tercümesi de iki defa basılmıştır (I-III, İstanbul 1268, I-IV, 1288). 2. *Tuḥfetü'l-aḥbâb fî menâkıbi'l-âl ve'l-âbâ'*. *Riyâzü's-siyer* diye de bilinen eser Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın faziletleri

Cemâl
el-Hüseynî'nin
Ravzatü'l-aḥbâb
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya,
nr. 3208)